

# POLITIČKI I DUHOVNI PLURALIZAM U HRVATSKOJ

Zvonko Lerotić, Zagreb

## Sažetak

*Autor naglašava kako je višestranačje, kao prvi oblik političkog pluralizma u Hrvatskoj, bilo snažnim pokretačem nacionalnoga i antikomunističkoga duha u Hrvatskoj krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina. Ono se, bez obzira na stvaranje novih političkih stranaka, pojavilo kao zbiljski nacionalni pokret koji je doveo do smjenjivanja komunističkih vlasti i, na kraju, do hrvatske nezavisnosti i međunarodnog priznanja Republike Hrvatske. Zbog svoje političke prirode, kao opće teorije demokracije zapadnih država, pluralizam se postavlja kao samostojeća vrednota koja se ne da instrumentalizirati niti od države niti od moderne plutokracije.*

*No, produženi nacionalizmi koji traju nakon razdoblja oslobađanja zemlje nastoje politički i duhovni pluralizam učiniti sinkroniziranim dijelom jedne snažne kolektivne sile kakav je mlada nacija-država. Duhovni svijet započinje gubiti svoj identitet, a skupnost i moć, homogenizacija i autokracija postaju novo određenje duhovnosti.*

*Autor piše kako u srazu moći i vlasti, u takvim okolnostima, izrasta drama duhovnog života. Ljudski duh koji traži put do ovozemaljskog i vječnog smisla, postaje dijelom moći koja mu zatvara put za spoznaju i za slobodu savjesti.*

*Istinska, pak, duhovnost, zaključuje autor, a riječ je o ćudoređu i vjeri, ostaje izvan nacije i vlasti, možda dvije najjače sile ovoga svijeta. Ona ostaje sama sa sobom, osamljena, katkad se naslućuje osjećaj njezine praznine i odbačenosti. Duhovnom staležu ostaje samo područje duhovnosti, ostaje svijet nadnaravnoga, moral i mudrost kao dar koji se može pnuditi ljudima dobre volje. A to sada znači da sadašnja hrvatska duhovnost postaje dijelom socijalne i duhovne pluralnosti. Sa stajališta političke teorije, duhovnost se uspostavlja kao i sve druge posebne sfere društva.*

## STJECANJE NEZAVISNOSTI I PLURALIZAM

Stjecanjem nezavisnosti u Hrvatskoj započinju djelovati procesi tipični za sve europske narode koji su prošli teški put do ostvarenja nacionalne države. Neposredno nakon postizanja državne samostalnosti, nastaju potpuno novi odnosi u narodu, nacija je dovršila svoje bitno poslanje, ona je oslobođena od tuđinske vlasti i može započeti djelovati slobodno svom svojom kolektivnom snagom u unutrašnjem životu zemlje. Pod nacijom ćemo ovdje razumjeti snažan integrativni princip koji, kako je pisao Jacques Maritain, kao nevidljiva kolektivna sila nastoji sve skupine i pojedince preobličiti po najvišem nacionalnom idealu. Pod ruku s tom, najvećom, nevidljivom i svuda prisutnom snagom nastupa novo stvorena država kao najviša institucionalna moć.

Za razliku od prijašnjeg sustava, u kojemu su i hrvatska nacija i hrvatska državnost bile potisnute, koliko su to mogle izvesti snage represije staroga režima, nakon osamostaljenja ove dvije sile, jedna nevidljiva, a druga vidljiva, postaju središtima društvenoga i samoga duhovnog života Hrvatske. U tom prvom zaletu i nacija i vlast iz moći koja nadmašuje njihove potrebe stvaraju prvu neravnotežu društvenoga i duhovnog života, u kojoj dominira jednom nacionalna pripadnost, a drugi put odanost vlasti. Sve su druge institucije, skupine i odnosi po toj tendenciji samo funkcionalni dijelovi koji i dobrovoljno i organizirano slijede nacionalnu ideju kao najviši ideal i vlast kao najvišu normu.

Kako poznamo razvitak ove dvije snage u mnogim novooslobođenim zapadnim i drugim zemljama, možemo reći kako je za nastanak i razvitak pluralizma neophodna takva ravnoteža i jednakost društvenih, intelektualnih i duhovnih moći koja će natjerati sve pojedince i skupine da svoju moć ne pretvaraju ni u masovnu ni u organiziranu prisilu protiv partnera ili takmaca. Zato u zapadnim demokracijama postoji stalna reforma države, u pravcu smanjenja njezine moći privatizacijom i deregulacijom, i tomu suprotan proces jačanje države kada su ugroženi niži socijalni slojevi. Tamo gdje se uzdignu jedna ili dvije moći svojom snagom i utjecajem, kao što je to i bio slučaj u gotovo svim novonastalim državama, nastupaju procesi nevidljivog nacionalnog svrstavanja, nastojanja da se upadne u viši stalež čistijom pripadnošću naciji. S druge strane, nove su vlasti nastojale sinkronizirati sve segmente društvenoga života tako da ih mogu kontrolirati i njima upravljati.

#### INSTRUMENTALIZACIJA PLURALIZMA

Višestranačje kao prvi oblik političkog pluralizma bilo je u Hrvatskoj pred sam kraj devedesetih snažnim pokretačem nacionalnih snaga. Višestranačje je zbog toga, bez obzira što su se formalno pojavile stranke, bilo jedan spontani nacionalni pokret koji je doveo do smjenjivanja komunističkih vlasti i na kraju doveo Hrvatsku do nezavisnosti i međunarodnog priznanja. Politički je pluralizam bio, tako, instrumentom nacionalne slobode i stvaranja državne samostalnosti, on je bio u funkciji nation-building procesa.

Poznato je to svima onima koji su istraživali to razdoblje iz činjenice da su sve hrvatske stranke bile nacionalne, što je bila glavna i temeljna njihova odrenica. Razlike su bile u intonaciji i aspektu s kojega se promatrala hrvatska nacija. Kao što je poznato najuspješniji je bio onaj pokret koji je u svojim nastupima gradio politiku općeg pomirenja i ujedinjenja svih Hrvata na putu do samostalne Hrvatske. Liberalno-socijalni, kršćansko-demokratski, pravaški ili radićevski

pristupi bili su manje uspješni, ali se ne može reći da su bili manje hrvatski.

Promotrimo li začas hrvatske političke stranke, ili cjelokupno hrvatsko višestranačje sa stajališta moderne znanosti, ustanovit ćemo da su pripadale onome tipu nacionalne ideologije koja se zove demokratski nacionalizam. O njemu su najautoritativnije pisali John Emerich lord Acton, 1862. i Anthony Smith, 1972. Lord Acton je tvrdio kako se moderni nacionalizam nadovezuje na načelo narodne suverenosti tako što "...započinje protestom protiv dominacije nacije nad nacijom, svojom najblažom i najnerazvijenijom formom, izrasta u osudu svake države koja bi obuhvaćala različite nacije i konačno postao kompletna i dosljedna teorija po kojoj država i nacija moraju biti jedno te isto". Anthony Smith ovakve pokrete proglašava liberalno-nacionalističkima, citirajući oca poznate teorije slobode Johna Stuarta Milla, koji je rekao: "... za stvaranje slobodnih institucija potrebno je da granice unutar kojih postoji jedna vlada trebaju odgovarati granicama prostiranja jedne nacionalnosti."

Znamo da su i politički pluralizam i višestranačje bili sredstvom rušenja komunističke vladavine i sovjetskog imperija u zemljama srednje i istočne Europe. U tim zemljama politički je pluralizam bio inkorporiran u proces i pokret koji je smjerao visokoj homogenizaciji, jedinstvenom cilju i neupitnom idealu. U Zapadnim društvima politički pluralizam je oprečan, smatra se čak i posve nespojiv s postojanjem političkog pokreta, s homogenizacijom društva i s prihvaćanjem jednoga neupitnog ideala i cilja. Jer politički pokret i politička homogenizacija ne prihvaćaju osnovnu postavku teorije pluralizma, a ta je da je pluralizam moralnih predodžaba i svjetonazora temeljna društvena činjenica i realnost. Drugim riječima, pluralizam kao opća teorija demokracije zapadnih društava postavlja se kao samostojeća vrednota koja se ne može instrumentalizirati ni radi blagostanja ni radi jačanja moći države, a niti radi povećanja homogenizacije nacije. Po toj teoriji, ako se pluralizam instrumentalizira, bilo zbog nekih državnih ili gospodarskih ili pak nacionalnih razloga, smanjuje se, i čak uništava, kreativna narav pojedinaca i autonomija skupina, i pluralizam ne može roditi plodove koje inače u modernom društvu stvara. S instrumentalizacijom pluralizma gubi se tolerancija, ljudi postaju ljuti i isključivi, nema dijaloga, ne poštuju se zakoni i prava, nema kontrole vlasti, nema samostalne javnosti, duhovni život se profanira i ideologizira i na kraju svi ljudi koji su upleteni u taj makijavelizam moraju znati da će to osjetiti uskoro ili kao pad u blagostanju ili kao gubitak životnih šansi.

## PRODUŽAVANJE DEMOKRATSKOG NACIONALIZMA

Ako je demokratski nacionalizam sa svojim integrativnim i pokretačkim moćima razlogom stvaranja novih država u svijetu, onda je produžavanje nacionalističke politike, bez obzira koliko bila pozitivna, vrlo opasno za demokraciju i pluralizam. Bit nacionalnog načela je u zakonu skupnosti, a on je, vidjeli smo, u kolektivno integrativnoj sili koja sve društvene skupine i staleže hoće, nevidljivo i bez iznimke, sinkronizirati, divergencije uništiti i pretvoriti u jednosmjerno samopokretnu masu. Sve stranke u toj kolektivnoj sili ustrojavaju se i u načelima i u praksi prema istom skupu pravila. Svaka stranka u tom pokretu, ovisno o veličini i skupini od koje je sastavljena, ima isti interes, isti cilj i tendenciju k stapanju.

Posljedica produženog nacionalizma je sljedeća: kao što politički pluralizam postaje sinkroniziranim sustavom jedne snažne kolektivne sile kakva je nacija, isto tako i duhovnost i duhovni pluralizam, svojim moralnim, vjerskim, filozofskim ili aksiološkim svjetonazorima ulaze u taj poredak, pokrećući sve prema istome cilju i jednakom snagom.

Ta kolektivna sila kojoj se nacionalno načelo postavi i nakon što je dovršilo svoju državotvornu ulogu, hoće sada istu ulogu nastaviti u filozofiji, znanosti, moralnim stajalištima i svem duhovnom životu. Duhovni svijet započinje gubiti svoj identitet, a skupnost i moć, istost i sinkroniziranost postaju novo određenje duhovnosti.

Nastupa dramatično razdoblje za sve dijelove onoga što ćemo nazvati duhovnim staležom, skupinom dakle ljudi od pera i duha, koji promišljaju onostrano i smisao života i odgonetavaju pitanje vrednota i moralnog života. Nacija, koja je dugo trebala pomoć toga staleža ujedanput, postajući najviši moralni i duhovni ideal i grupna sila, mrvi duhovnost pretvarajući je u ideologiju, dajući joj novi, skupni i politički identitet. Zakoni skupnosti ili grupni zakoni postupno potiskuju duhovni red i duhovna i moralna načela i tako lome živi duh i njegovo poslanje. U toj drami kada sila skupnosti lomi autonomiju duhovnog života, sav se zbiljski duhovni svijet izolira, kamuflira, skriva, čuva svoje tajnovito poslanje, upotrebljava ezopovski govor, koristi se prispodobama i dalekim povijesnim primjerima, kako bi očuvao svijetlo duha, barem u nekim zakutcima.

I hrvatska je nacionalna svijest samo tip skupne svijesti, i kao snažna i nevidljiva kolektivna sila nastoji sinkronizirati sav duhovni svjetonazor, snažno potičući sve duhovne slojeve da postave skupni - hrvatski kriterij i normu; ta se sastoji u poticanju određenog tipa nacionalne, odnosno skupne pripadnosti koja se treba uzeti kao mjerilo i najviša vrednota, kao pitanje dobra i zla, kao ishodište vrednovanja ljudi, poslova, odnosa i samih činjenica. U tom se procesu naslućuje razvoj gdje se i sam vjerski i moralni pristup, filozofija i aksiologija temelje i

prosuduju s toga skupnog, kako sociolozi vele, askriptivnog pristupa. Taj proces dalje vodi u potragu u čistim uzorom hrvatske skupnosti, za idealom hrvatske pripadnosti, pa se onda procjenjuje tko tu pripada više ili manje: radićevci, državotvorci, partizani, ustaše, liberali, pravaši, jugonostalgičari, oporbenjaci, internacionalisti, europski nadnacionalisti, pacifisti, personalisti itd., da ne nabrajam dalje. Tome moramo pridodati skaliranje i rangiranje hrvatstva po regionalnoj pripadnosti, neki su zato veći, neki manji, neki *eo ipso* bolji, neki sumnjivi.

Njemački sociolog Max Weber davno je rekao da nacija kao skupnost i kao kolektivna sila teži tome da se nametne kao isključivi i najviši sustav vrednota i da postane mjerilom i same duhovne sfere te da, u borbi vrednota i ljudskih grupa, nastoji sebi izboriti prvo mjesto, a druge vrijednosti nastoji smjestiti na niži rang i tako uspostaviti čvrstu hijerarhiju staleža, ustanova i ljudi. Koliko je opasna nekontrolirana i duhovnim i moralnim vrednotama neobuzdana nacionalna sila, pokazuju strašni primjeri nacizma i agresivnih i osvajačkih nacionalizama tijekom posljednjih stotinjak godina.

Jedan poznati oblik, koji nastaje dugotrajnim djelovanjem nacionalne ideje kao najviše vrijednosti je stvaranje nacionalne stratifikacije ili poretka u kojemu se smještaju grupe po tome koliko se ljudi više približavaju opće prihvaćenom idealu nacionalne pripadnosti i nacionalne čistoće. U takvom struktuiranju koje nastaje postavljanjem nacionalne pripadnosti i nacionalnog ideala na najviše aksiološko odredište, duhovni svijet se prebacuje negdje u sredinu skale, negdje ispod političkih prvaka, nacionalnih vođa, poduzetnika i ljudi od medija. U tim uvjetima tako postavljeni duhovni svijet postaje oruđem sukoba i isključivosti između grupa koje se bore za nacionalni prestiž, a dijalog i pluralizam između različitih grana duhovnog staleža naprosto je onemogućen.

#### ZAKONI SKUPNE VLASTI

Analogna, no ponešto strukturno i duhovno različita, je stvar sa funkcioniranjem i vrednovanjem duhovnog svijeta u sklopu političkih odnosa u kojima je vlast nesrazmjerno snažnija u moći u odnosu na druge institucije. Svaka vlast teži birokratizaciji, povećanju i širenju moći i korupciji. Sjetimo se nedavnih događaja, kada je jedna od najkršćanskijih stranaka u Europi, Demokršćanska stranka Italije, propala i katastrofalno izgubila na izborima zbog sudjelovanja u korupcionaškim aferama. Nisu nam nepoznati mnogobrojni istraživači i nazivlja deformiranja vlasti: hegemonija, centralizam, apsolutizam, populizam, etatizam, tiranija, cezarizam, fašizam, strahovlada i mnogo drugih nazivlja. Sva ta nazivlja pokazuju da je vlast vrlo sklona krenuti u avanturu da vladavinu proglasi

najvećom moralnom i društvenom vrednotom i da traži da se svi drugi ideali i ljudske sudbine postave kao zatočenici vlasti. Uspjesi takve vrste uništavaju duhovni svijet, poznato nam je to i iz nedavne prošlosti.

Hrvatska je vlast snažna, to je posljedica, kako smo rekli, oslobodilačkog impetusa i uloge države u stjecanju suverenosti. Ona kao moć već svojim objektivnim postavom stvara jedan novi poredak staleža i odnosa, u kojemu se duhovni svijet i sama duhovnost postavljaju tamo negdje iza moći, bogatstva i medijskih kuća. Riječ je o javnom i izvanjski vidljivom društvenom i političkom poretku, a ne o pojedincima koji mogu razvijati duhovnost kao ideal svoga života u svim sistemima.

U takvom sustavu politički strukturiranog društva duhovnost se polako usklađuje s tom činjenicom i prestaje stvarati klimu za moralne prosudbe i otvorene duhovne analize, pitanja smisla događaja, odnosa i ljudskog življenja smatraju provokativnima i logično je da takva moć hoće učiniti duhovnu sferu apologetskom ili nedjelotvornom. Takve su pojave već toliko puta opisivane i svima su nam poznate, pa ih nije potrebno posebno razglabati. U takvom srazu moći i duhovnosti izrasta drama duhovnog života. Ljudski duh koji traži put do smisla i hoće prenijeti drugima smisao, i kao najviši oblik samospoznaje, i kao savjest, uvijek otvoren i neuvjetovan i slobodan da vidi i ukloni zlo i grijeh, postaje dijelom moći koja mu zatvara put i za spoznaju smisla i za slobodu savjesti.

Duhovni je stalež bio u hrvatskom narodu zaštitnik njegovog opstanka, čuvar identiteta, branitelj vrijednosti, poticatelj njegovih nastojanja i zalogom njegove slobode. Hrvatska nacionalna skupnost bila je duhovno posvećena, moralno čista i pripremljena na sve žrtve, upravo po tom duhovnom staležu. Ali sada se promijenio odnos, i hrvatska nacija sama sobom upravlja, ne više pod skutom vjere i moralnih načela, mudrosti i opreza, već pod samouvjerenošću koja je razumljiva nakon svih žrtava i svih uspjeha u oslobađanju domovine. Sada ni duhovnost ni duhovni stalež nisu više na čelu hrvatske nacije, ona je samu sebe postavila kao najviše načelo i vrednotu, i snagom svoje skupnosti pretvara hrvatsko društvo u jedan sustav moći, a ne u moralno duhovni prostor. Prisustvujemo, dakle vremenu kada duhovnost gubi svoju suverenost u hrvatskom narodu i tu ne treba mnogo riječi, jer je taj proces bio predvidljiv i na njega se dugo čekalo. Nije pomogla duhovna obnova da se pomogne onima koji su izgubili primat u trenutku najvišeg uspjeha naroda.

#### TEMELJI PLURALIZMA

Proces odlaska duhovnog staleža i duhovnosti s čelnog mjesta hrvatske nacije i onoga što je činilo jezgru hrvatstva otvorilo je prostor vlasti, bogatstvu i ljudima različitih, pa i čudnih sklonosti, kao što je to

svugdje u svijetu bio slučaj. Duhovni se stalež sada mora snalaziti između tihe i tajnovite sile koja se zove hrvatska nacija i vidljive moći koja se zove vlast. Faktički duhovnost, a riječ je o moralu i vjeri, ostaje izvan ove dvije moćne sile ovoga svijeta, ostaje sama sa sobom, osamljena, a ponegdje se daje naslutiti i osjećaj praznine i odbačenosti. Duhovnom staležu ostaje samo područje duhovnosti, ostaje svijet nadnaravnoga, moral i mudrost kao dar koji mogu ponuditi ljudima dobre volje. A to znači da sada hrvatska duhovnost postaje dijelom socijalne i duhovne pluralnosti. Sa stajališta pluralističke teorije, duhovnost se tretira isto kao i vlast, šport, gospodarstvo, prosvjeta i druge u društvu posebne sfere života.

Pluralitet u koji je upala hrvatska duhovnost je posljedak razvitka modernog društva, kulture i prije svega civilizacije. Duhovnost na hrvatskim prostorima, kao i drugdje u europskom svijetu, lebdi u prostoru općeg relativizma, utilitarizma i međusobnog nadopunjavanja i sukobljavanja. Nijedna stvar, društvena tvorba ili skupina ne mogu se više pohvaliti nekim prvenstvom i apsolutnošću. Relativizam koji je iznikao iz opće civiliziranosti i praktičnih odnosa, sve je nivelirao, relativizirao, osamio i priveo u mnogostruku međuovisnost. Duhovni pluralizam je došao nakon što je skončao moralni apsolutizam i cilj mu je, kako je pisao katolički pisac Michael Novak, "postići dobrohotnu snošljivost".

Pluralizam utvrđuje i priznaje ograničenost, vremenitost, dakle prolaznost, nesavršenost svega ljudskog i društvenog, dakle i nacije i države, i tu podjednako u ove nesavršene čovjekove tvorevine smješta i samu duhovnost i ljudski moral. Proglašavajući sve relativnim, moderni pluralizam ustanovljuje njihovu praktičnu bit i korisnost, traži da pronadu uzajamnost i međusobno priznanje s drugim dijelovima skupnog života. Gdje, naime, vlada mržnja ili ljubav, nema pluralizma, jer se iz ta dva ljudska poriva rađa želja za apsolutnošću, apsolutnim povjerenjem, služenjem, robovanjem ili odanošću. Toga nema u pluralizmu, nema mržnje, postoji sukob koji se mirno rješava, nema ljubavi, postoji snošljivost, i to zato što vlada shvaćanje o nesavršenosti i kvarljivosti svega i stoga nastupa svijest o nužnoj međuovisnosti. Tko teži apsolutnom, bilo apsolutnoj vlasti, pripadnosti ili istini, taj nema ničeg zajedničkog s pluralizmom i njegovim izdancima - demokracijom i blagostanjem.

Trebaju li duhovnost i duhovni staleži biti nezadovoljni položajem u koji su došli osamostaljivanjem hrvatske nacije i nezavisnošću hrvatske države? Reklo bi se da osamljenost nije lako podnositi i da nije lako prihvatiti taj sada potpuno nedefiniran i gotovo potamnjen položaj, tu neizvjesnost i relativnu nepripadnost, s primjesom gorkog osjećaja nevjere.

Ali pristati na neovisnost, ostajati u sredini i ne letjeti u krugu moći i prestiža, ostati na moralnom motrištu, podjednako sve gledati, a ni u čemu ne sudjelovati, stišavati uzbuđenja onih koji stvaraju ideologije od nacije i države, eto novog posla nakon drame odvajanja.

Sada će se vidjeti hoće li nova uloga duhovnosti biti prihvatljiva za duhovne staleže. Hoće li oni krenuti natrag u potragu za pripadnošću i moći? Nova je uloga teška i bolna, no uistinu se javlja, gledano sa stajališta načela zbilje, kao početak djelovanja istinskoga pluralističkog načela u Hrvatskoj. Tek tu započinje razdoblje pluralizma. Izdržati u tom neugodnom položaju, prihvatiti duhovnost kao nepotkupivu vrednotu, svima dati podjednako priliku da s njom surađuju i koriste se njezinim plodovima, to je ono danas, i u ovom trenutku hrvatske povijesti, što se javlja kao sasvim novi fenomen, u hrvatskoj duhovnosti i u hrvatskim duhovnim staležima. U tome da duhovni staleži izdrže u svojoj samoći i samoizgradnji, ostavljajući naciju naciji, a vlast državi, otkriva se prvi korak k onom tipu duhovnog pluralizma koji očekuje hrvatsko društvo.